

Patience, poker of manillen?

Een duurzame spelstrategie voor een geïntegreerde cultureel-erfgoedwerking

TEKST Elise Dewilde en Floortje Vantomme

Als cultureel-erfgoedbeleid een kaartspel was, dan werd het anno 2017 grondig dooreengeschud. Welke kaarten worden getrokken of gedeeld, zal de toekomst uitwijzen, maar een ding is zeker: in dit spel zit meer dan een troef.

Met de conceptnota *Naar een duurzame cultureel-erfgoedwerking in Vlaanderen* legde de Vlaamse overheid in 2016 een langetermijnvisie op tafel. Het dichterbij elkaar brengen van de roerende en immateriële erfgoedbenadering, met respect voor elkaars eigenheden, is in deze nota een van de opvallende ambities.¹ Het nieuwe Cultureelerfgoeddecreet werkt die visie verder uit: immaterieel-erfgoedwerking krijgt een volwaardige plek, de ‘functies’ leggen de basis voor een geïntegreerde erfgoedwerking van alle cultureel-erfgoedactoren en participatie en de samenleving staan centraal. De spelregels zijn duidelijk, aan ons nu om duurzame strategieën te verkennen om de erfgoedwerking dynamisch en veelzijdig in te vullen.

Een internationale speeltafel

De voorbije jaren bepaalden internationale ontwikkelingen de nieuwe, richtinggevende kaders voor een duurzame en geïntegreerde erfgoedwerking. Zo zette de UNESCO Conventie voor het borgen van immaterieel cultureel erfgoed in 2003 immaterieel erfgoed internationaal op de kaart.² Haar doelstellingen strekken ver. De conventie plaatst immers niet het erfgoed an sich centraal, maar wel het *borgen* van immaterieel erfgoed. Inzet is het doorgeven van kennis, kunde en praktijken die mensen – zowel gemeenschappen, groepen als individuen – meekregen en steeds opnieuw willen beleven en beoefenen. De conventie wil een verhoogd bewustzijn van het belang van dit erfgoed op lokaal, nationaal en internationaal niveau stimuleren én genereert er internationale samenwerking rond. Wie de conventie ondertekent, onderschrijft een kader dat immaterieel erfgoed als bron en waarborg ziet voor het welbevinden van gemeenschappen, voor duurzame ontwikkeling van de samenleving en voor wederzijds begrip in en tussen landen en culturen.

De operationele richtlijnen bij deze conventie expliciteren de rol van collectiebeherende instellingen bij het verzamelen, documenteren, archiveren en bewaren van (gegevens over) immaterieel erfgoed, het geven van informatie en het aanwakken van bewustwording errond. Ze worden onder andere aangespoord om erfgoedgemeenschappen te betrekken bij allerlei activiteiten over hun erfgoed, en te focussen op overdracht en actualisering van kennis en vaardigheden, eerder dan op objecten.³

De uitbreiding van het cultureel-erfgoedbegrip naar roerend én immaterieel erfgoed vond ook ingang bij ICOM, de International Council of Museums. Sinds 2002 nodigt ICOM musea uit om actief met de UNESCO 2003 Conventie aan de slag te gaan.⁴ Sinds 2007 wordt immaterieel cultureel erfgoed ook expliciet in haar museumdefinitie vermeld: “Een museum is een permanente instelling, niet gericht op het behalen van winst, toegankelijk voor publiek, die ten dienste staat van de samenleving en haar ontwikkeling. Een museum verwerft, behoudt, onderzoekt, presenteert, documenteert en geeft bekendheid aan het materieel en immaterieel erfgoed van de mens en zijn omgeving, voor doeleinden van studie, educatie en genoegen.” Ook in de *Ethische Code voor Musea* van ICOM wordt gewezen op hun verantwoordelijkheid ten opzichte van immaterieel erfgoed, met opnieuw de 2003 Conventie als richtinggevend instrument.⁵ In 2015 ten slotte publiceerde UNESCO een nieuw initiatief, specifiek

gericht op musea: *Recommendation concerning the Protection and Promotion of Museums and Collections, their Diversity and their Role in Society*. Musea treden hier op de voorgrond als belangrijke actoren voor het vrijwaren van culturele diversiteit en het stimuleren van duurzame ontwikkeling; de drijfveren voor de 2003 Conventie.⁶

Bij de tegenhanger van ICOM voor archieven, de International Council on Archives (ICA), is er op het eerste gezicht nog maar weinig beleidsontwikkeling omtrent immaterieel erfgoed. Niettemin blijkt de notie immaterieel cultureel erfgoed wel door te sijpelen in specifieke internationale contexten. In de Verenigde Staten bv. organiseerde The School of Information Sciences van Illinois (iSchool at Illinois) in 2016 een overlegmoment aan de universiteit van New York met een beredeneerde selectie van individuen en organisaties met een sterke interesse in het borgen van immaterieel erfgoed. De doelstelling was het opstellen van een onderzoeksagenda m.b.t. de relatie tussen immaterieel erfgoed en archieven en bibliotheken. De resultaten werden samen met een literatuurstudie verwerkt tot het witboek *Libraries and Archives and the Preservation of Intangible Cultural Heritage* (2017). Over de huidige stand van zaken in Noord-Amerika wordt gesteld: “An examination of these efforts, however, reveals that while the museum community has had significant involvement in attempting to preserve ICH, libraries and archives have not demonstrated a great deal of interest in intangible heritage’s preservation. (...) There is little to no coordination among libraries and archives with regards to supporting preservation of intangible cultural heritage.”

■ Foto links: Recent veldonderzoek (2017) naar immaterieel cultureel erfgoed en archiefwerking in Vlaanderen, wijst uit dat de algemene kennis over immaterieel erfgoed en ICE-beleid beperkt is. © Jelle Vermeersch - tapis plein vzw in het kader van 'Nooit Genoeg' (2007)

■ Foto boven: de kaarten van het cultureel-erfgoedbeleid werden grondig geschud. De immaterieel-erfgoedwerking krijgt daarbij een volwaardige plek. Foto: Joe Strupek, CC BY-ND 2.0

De geïntegreerde erfgoedwerking in kaart

Een bevraging naar de immaterieel-erfgoedwerking in musea in 2015 door het ICE-trekkersnetwerk wees uit dat deze in Vlaanderen nog in de kinderschoenen stond.⁸ Vorig jaar werd met het veldonderzoek en rapport *Immaterieel cultureel erfgoed en archiefwerking* een stand van zaken in de archiefsector opgemaakt.⁹ Wat blijkt? De algemene kennis over immaterieel erfgoed en ICE-beleid was beperkt. Ook is er de begripsverwarring met 'niet-materieel erfgoed'; een vaststelling die ook bleek naar aanleiding van de sectorale beleidsplanning in het kader van het nieuwe Cultureelerfgoeddecreet van 2017.¹⁰ Niet elke cultureel-erfgoedwerking die met niet-materiële aspecten van erfgoed te maken heeft, valt immers onder de noemer 'immaterieel-cultureel-erfgoedwerking', naar de geest van UNESCO en het Vlaamse immaterieel-cultureel-erfgoedbeleid dat daarop voortbouwt. Contextuele achtergrondinformatie, het 'verhaal' bij een object bijvoorbeeld, is weliswaar niet-materieel, maar daarom nog geen praktijk van vroeger die mensen vandaag nog steeds doen en willen doorgeven. Ook mondelinge geschiedenis of interviews die voor onderzoek en documentatie worden afgenomen, zijn op zichzelf geen immaterieel cultureel erfgoed. Het kunnen wel bronnen van informatie over immaterieel-erfgoedpraktijken zijn, mits het gaat om praktijken die mensen vandaag nog steeds beoefenen en niet om iets wat enkel lang geleden werd gedaan. Hetzelfde geldt voor audiovisueel of digitaal materiaal (filmpjes, muziek(fragmenten), geluidsopnames ...) dat een immaterieel-erfgoedpraktijk kan documenteren of weergeven. Dat staat echter niet gelijk aan de praktijk zelf.

Projectmatig zijn er wel al heel wat initiatieven rond immaterieel cultureel erfgoed. Cruciaal hierin is de samenwerking met de betrokken immaterieel-erfgoedgemeenschap, met andere woorden: de actieve beoefenaars van het erfgoed. Deze vorm van participatie, met 'producenten' van erfgoed en niet enkel met 'consumenten' (het bezoekerspubliek), is in musea en archieven nog vaak onontgonnen terrein. Al wordt op dit vlak de laatste jaren wel meer en meer geëxperimenteerd (cfr. verderop). Het is ook opvallend dat veel thematische musea of archieven met een inhoudelijke link naar immaterieel erfgoed (ambachten, podiumkunsten of feesten bijvoorbeeld), en stadsmusea met linken

■ Projectmatig gebeurt er heel wat rond immaterieel cultureel erfgoed. Cruciaal hierin is de samenwerking met de betrokken immaterieel-erfgoedgemeenschap. Op de foto: Uw toren is niet af. Sporen van immaterieel erfgoed in de opstelling en een participatief samengesteld activiteitenprogramma. © Karin Borghouts - Hof van Busleyden (2015)

■ De immaterieel-erfgoedwerking in collectiebeherende instellingen zit merkbaar in de lift, stelt Vantomme. "Het borgen van een bedreigde traditionele techniek als het bouwen van een bakoven kan slechts slagen door een combinatie aan factoren. Interesse bij voldoende mensen is er daar een van." Conservator Steven De Waele over de stage Bouw zelf je oven. © Het MOT, Grimbergen

naar lokale gebruiken en praktijken, al veel ervaring in huis hebben en daarin ook bewust verdere stappen willen zetten.

Hoe ver deze omgang met en zorg voor immaterieel erfgoed gaat, hangt af van instelling tot instelling. Sommigen zien het als hun taak om alle aspecten van borging te ondersteunen: van documentatie en onderzoek tot en met sensibilisering en overdracht van de eigenlijke immaterieel-erfgoedpraktijk. Anderen trekken een duidelijke lijn tussen een museale of archiefwerking en de erfgoedgemeenschappen in kwestie. De vraag naar een mogelijke taakverdeling voor immaterieel erfgoed tussen de verschillende actoren in de erfgoedsector is een van de vele die specifiek in het recente veldonderzoek in de archiefsector naar boven kwam.¹¹ Bovendien worden alle collectiebeherende instellingen vandaag met diverse uitdagingen geconfronteerd. Denk maar aan digitalisering, professionalisering, taken m.b.t. educatie en welzijn, het inkrimpen van subsidies, enzovoort. Daardoor blijft er vaak slechts weinig ontwikkelingsruimte over om te reflecteren over nieuwe aspecten van de werking, zoals immaterieel erfgoed.¹²

Een hand vol praktijken

Ondanks al het voorgaande kunnen we toch stellen dat de immaterieel-erfgoedwerking in collectiebeherende instellingen merkbaar in de lift zit. Dit illustreren we aan de hand van dit (niet-exhaustieve) lijstje.

Het Stadsmuseum Lokeren zet participatief tentoonstellingen op, bijvoorbeeld met de scouts, en verzamelt zo collectie- en documentatiemateriaal over scoutsgebruiken, -spelen en knooptechnieken van vandaag. Het Huis van Alijn organiseert een Lichtfeest met pannenkoeken op Maria-Lichtmis en blaast daarmee de traditie nieuw leven in, ook bij een niet-katholiek publiek. Wedstrijden organiseren voor hedendaagse designers die met traditionele technieken werken, en een op ambachtelijke principes gestoelde, maar heel eigentijdse bakkerij huisvesten is voor Bokrijk evident. Op vraag van en in samenwerking met de Ghanese gemeenschap in Gent bracht Amsab-ISG enkele van hun tradities in kaart. Elk jaar wordt in het MAS I Museum Aan de Stroom *Dia de Los Muertos* gevierd rond twee 'huisaltaren' die behoren tot de collectie. Die collectie groeit ook aan, door samenwerkingen met kunstenaars, het *Mestizo Art Festival* en het publiek dat aandenkens aan overledenen meebrengt. Het NAVIGO-Nationaal Visserijmuseum richt een nieuwe museumzaal in, op basis van de bevraging van de betrokken immaterieel-erfgoedgemeenschappen. De archieven van de actieve verenigingen Het Jaartallenleven in Leuven en van Den Akademie van 't Leives Dialekt worden bewaard door het Stadsarchief Leuven. DIVA organiseert ateliers en masterclasses in huis, onder de noemer DIVA Academie. 't Grom viert het Dodoens-feestjaar, niet door middel van een tentoonstelling of publicatie, maar wel door de ambachten van de herboristiek en de botanische tekenkunst door te geven via praktische cursussen. Poppenspelers, carnavalisten, lokale ambachtsslui, kantwerksters ... zijn maar enkele van de immaterieel-erfgoedgemeenschappen die enthousiast mee het programma van de expo *Uw toren is niet af* hebben gemaakt in het Hof van Busleyden. Naast een typologie van processies, een geschiedenis van het proces-

“ Niet elke cultureel-erfgoedwerking die met niet-materiële aspecten van erfgoed te maken heeft, valt onder de noemer 'immaterieel-cultureel-erfgoedwerking', naar de geest van UNESCO en het Vlaamse immaterieel-cultureel-erfgoedbeleid dat daarop voortbouwt.

siegebeuren door de eeuwen heen en een fotoreportage van actieve Vlaams-Brabantse processies stelde KADOC ook een inventaris van actieve processies in Vlaams-Brabant op. Dit alles werd gebundeld in de publicatie *Voetsporen van devotie: processies in Vlaams-Brabant*. De opleiding van nieuwe medewerkers van een groot jeneverbedrijf start steevast met een rondleiding door de museumstoker in het Jenevermuseum. Museum Plantin-Moretus ging voor de nieuwe museumshop in zee met Kastaar, een Antwerps drukkersduo dat zich specialiseert in handgedrukte *stationary*. Het Stadsarchief en de Bibliotheek van Poperinge lanceerden een verkiezing van het mooiste woord van Poperinge. Ook het Rijksarchief van Leuven en het Documentatiecentrum Vlaams-Brabant focussten op dialecten. Tijdens een studiedag gaven ze een forum aan vertegenwoordigers van twee dialectenverenigingen. Het SteM (Stedelijke Musea Sint-Niklaas) stelt machines in het breiatelier ter beschikking van studenten, ontwerpers en kunstenaars. MIAT doet hetzelfde met zijn drukpersen. De docenten van het kantatelier in Texture worden tewerkgesteld door het museum. CAVA (Centrum voor Academische en Vrijzinnige Archieven) bracht de geschiedenis en evolutie van het Vrijzinnig Zangfeest, als traditie uit het studentenleven, tot op vandaag in kaart.

Deze initiatieven tonen aan dat immaterieel-erfgoedwerking in collectiebeherende instellingen vandaag in allerlei vormen en varianten wordt verkend.

De kansen en de inzet

In elk goed spel spelen, naast troeven, ook kansen een rol. Het Vlaamse cultureel-erfgoedbeleid, de internationale ontwikkelingen, en de kennis en ervaring die tot nu werden verzameld zijn pas het begin. In het buitenland wordt ook meer en meer geëxperimenteerd met immaterieel-erfgoedwerking in collectiebeherende instellingen. In combinatie met groeiende internationale netwerken en kennisdoorstroom belooft dit in de nabije toekomst groeiende reflectie, visieontwikkeling en gedeelde praktijkervaring. Het *Intangible Cultural Heritage and Museums Project (IMP)* is hiervan een voorbeeld. Dit Europees samenwerkingsproject met partners uit België, Nederland, Italië, Zwitserland en Frankrijk met medewerking van ICOM International, NEMO en het ICH NGO Forum nodigt museum- en immaterieel-erfgoedprofessionals uit voor expertise- en praktijkuitwisseling rond immaterieel-cultureel-erfgoedwerking in musea. Op het einde van dit traject, in 2020, worden de resultaten gebundeld in een internationaal bruikbare toolbox en een publicatie. ►

■ Initiatieven zoals het Gentse project omtrent Ghanese tradities tonen aan dat immaterieel-erfgoedwerking in collectiebeherende instellingen in allerlei vormen en varianten wordt verkend. Op vraag van en in samenwerking met de Ghanese gemeenschap in Gent ondersteunde Amsab-ISG dit project. © Damiano Oldoni -Amsab-ISG, Gent (2014)

Een vergelijkbaar initiatief rond immaterieel erfgoed en de rol van archieven, bv. bij het documenteren ervan, zou een veelbelovend vervolg hierop kunnen zijn. Intussen staan er ook reeds initiatieven in het veld in Vlaanderen op stapel. Zo heeft ADVN I archief voor nationale bewegingen bijvoorbeeld de realisatie van een *Heritage Toolbox for Stateless Nations and Peoples* gepland i.s.m. het netwerk Nationale bewegingen en Intermediaire Structuren in Europa (NISE) en Unrepresented Nations and Peoples Organisation (UNPO), waarbij ook immaterieel cultureel erfgoed een belangrijk aandachtspunt zal vormen.

De nieuwe spelregels hebben in elk geval het spel op gang gebracht. De gezamenlijke plannen met immaterieel erfgoed die het voorbije jaar in de verschillende deelsectoren werden uitgetekend, kunnen tellen als inzet voor de nabije toekomst.

Het tactisch verknopen van de uiteenlopende expertise die er in de Vlaamse cultureel-erfgoedsector voorhanden is en daarmee verder experimenteren, is wat ons nu te doen staat. Zo staan er alvast piloottrajecten rond immaterieel erfgoed en collectieplannen, participatief audiovisueel documenteren van immaterieel erfgoed en presenteren van immaterieel erfgoed op stapel. In 2018 wordt www.immaterieelerfgoed.be herwerkt tot een voor de hele erfgoedsector bruikbaar instrument om immaterieel-erfgoedwerking te documenteren en te ontsluiten ter inspiratie voor anderen. Ten slotte wordt ook het idee om als sector een functienetwerk voor immaterieel-erfgoedwerking te vormen, waarvoor elk zijn eigen expertise in de schaal kan leggen, verder verkend.

Elise Dewilde is auteur van het rapport *Immaterieel erfgoed en archiefwerking* (2017) i.o.v. tapis plein, nu Werkplaats immaterieel erfgoed, en momenteel wetenschappelijk medewerker bij CAVA. Floortje Vantomme is stafmedewerker bij Werkplaats immaterieel erfgoed.

1. VLAAMSE REGERING - VLAAMS MINISTER VAN CULTUUR, JEUGD, MEDIA EN BRUSSEL, *Conceptnota aan de Vlaamse Regering. Naar een duurzame cultureel-erfgoedwerking in Vlaanderen. Een langetermijnvisie voor cultureel erfgoed en cultureel-erfgoedwerking in Vlaanderen*. S.l., 2016. Zie: www.kunstenerfgoed.be/sites/default/files/uploads/160325-Conceptnota_erfgoed_Vlareg_2.pdf
2. UNESCO, *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. Paris, 2003. Zie: <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001325/132540e.pdf>
3. UNESCO, *Operational Directives for the Implementation of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. Paris, 2016, item 109. Zie: <https://ich.unesco.org/doc/src/ICH-Operational-Directives-6.GA-PDF-EN.pdf>
"Research institutes, centres of expertise, museums, archives, libraries, documentation centres and similar entities play an important role in collecting, documenting, archiving and conserving data on intangible cultural heritage, as well as in providing information and raising awareness about its importance. In order to enhance their awareness-raising functions about intangible cultural heritage, these entities are encouraged to: (a) involve practitioners and bearers of intangible cultural heritage when organizing exhibitions, lectures, seminars, debates and training on their heritage; (b) introduce and develop participatory approaches to presenting intangible cultural heritage as living heritage in constant evolution; (c) focus on the continuous recreation and transmission of knowledge and skills necessary for safeguarding intangible cultural heritage, rather than on the objects that are associated with it; (d) employ, when appropriate, information and communication technologies to communicate the meaning and value of intangible cultural heritage; (e) involve practitioners and bearers in their management, putting in place participatory systems for local development."
4. Zie bv. ICOM, *Shanghai Charter*. Shanghai, 2002 en ICOM, *Seoul Declaration of ICOM on the Intangible Heritage*. Seoul, 2004. Zie: http://archives.icom.museum/shanghai_charter.html en <http://icom.museum/the-governance/general-assembly/resolutions-adopted-by-icomsg-general-assemblies-1946-to-date/seoul-2004>
5. ICOM, *ICOM Code of Ethics for Museums*. S.l. 2013. Zie: http://icom.museum/fileadmin/user_upload/pdf/Codes/code.ethics2013_eng.pdf

6. UNESCO, *Recommendation concerning the protection and promotion of museums and collections, their diversity and their role in society*. Paris, 2015, p. 7: "(...) museums and collections constitute primary means by which tangible and intangible testimonies of nature and human cultures are safeguarded. (...) 2. Museums as spaces for cultural transmission, intercultural dialogue, learning, discussion and training, also play an important role in education (formal, informal, and lifelong learning), social cohesion and sustainable development. Museums have great potential to raise public awareness of the value of cultural and natural heritage and of the responsibility of all citizens to contribute to their care and transmission." <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002463/246331m.pdf>
7. M. BONN, L. KENDALL AND J. McDONOUGH, *Libraries and Archives and the Preservation of Intangible Cultural Heritage: Defining a Research Agenda*. Champaign, 2017. Zie: <https://www.ideals.illinois.edu/bitstream/handle/2142/97228/PICH.WhitePaper.pdf?sequence=2>
8. ICE-TREKKERSNETWERK, *Vorbereidende beleidsnota. Naar een actieplan ICE & musea in Vlaanderen 2015-2016*. S.l., 2015. Zie: <https://immaterieelerfgoedmusea.files.wordpress.com/2017/03/vorbereidende-beleidsnota.pdf>
9. E. DEWILDE (I.O.V. TAPIS PLEIN VZW), *Immaterieel cultureel erfgoed en archiefwerking*. Rapport. s.l. 2017. http://www.immaterieelerfgoed.be/media/ice/workspace/1/6/0/84504_ca_attribute_values_value_blob_16020.pdf Erfgoedbibliotheken zijn vooralsnog nog niet meegenomen in veldonderzoek en rapporten, maar staan de komende jaren uiteraard op de agenda voor verder overleg binnen de sector.
10. *Contactmoment: Hoezo: immaterieel erfgoed? Over alles wat niet materieel is in cultureel-erfgoedwerking*. Brussel, 29.09.2017 - FARO i.s.m. tapis plein vzw. Verslagen en presentaties zijn terug te vinden op: <https://faro.be/blogs/faro/hoezo-immaterieel-erfgoed-over-alles-wat-niet-materieel-cultureel-erfgoedwerking>.
11. ICE-TREKKERSNETWERK, *Vorbereidende beleidsnota*, en E. DEWILDE (I.O.V. TAPIS PLEIN VZW), *IMMATERIEEL CULTUREEL ERFGOED*.
12. Ibid.
13. Lees meer over het *Intangible Cultural Heritage and Museums Project* op www.ICHandmuseums.eu. Diverse cases van immaterieel erfgoedwerking bij musea worden uitgelicht onder het blokje 'Inspiration', waaronder de hoger vermelde cases van het MAS (Dia de Los Muertos) en Museum Hof van Busleyden (Uw Toren is Niet Af).

faro | tijdschrift over cultureel erfgoed

Driemaandelijks tijdschrift

BEVIEL DIT ARTIKEL U?

Ja? Neem dan een abonnement op faro | tijdschrift over cultureel erfgoed. Het blad verschijnt viermaal per jaar en kost amper 25 euro (voor abonnees in België). Woont u in het buitenland? Dan bent u al geabonneerd voor 30 euro.

MEER WETEN?

Op www.faro.be/tijdschrift vindt u alle info.